

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXX

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сијанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2014

ISSN 0350-185x, LXX (2014)
UDK: 811.163.1'367.335"11/14"
ID: 207510028
DOI: 10.2298/JF11470111P
Примљено: 12. марта 2014.
Прихваћено: 12. марта 2014.
Оригинални научни рад

СЛОБОДАН Ј. ПАВЛОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду**
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

СУПРОТНЕ НАПОРЕДНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ XII–XV ВЕКА

У раду се разматрају адверзативни реченични односи у старосрпској писмености настајалој у периоду од XII до XV века. У складу с рецентним типолошким студијама адверзативност се рашчлањује на 1) опозитну супротност, коју карактерише директна сучељеност реченичних антинома, 2) корективну супротност, у чијој је основи или директно конфронтирање прве клаузе с негираним предикатом и друге клаузе с афирмативним предикатом, или индиректно опонирање претпостављене ситуације (ишчитане из прве клаузе с негираним предикатом) и ситуације исказане другом клаузом, и 3) контраочекивану супротност, одређену индиректним контрастирањем очекиване претпоставке (имплициране једном клаузом) и неочекиване консеквенце (изречене другом клаузом).

Кључне речи: старосрпска синтакса, опозитна адверзативност, корективна адверзативност, контраочекивана адверзативност.

1. Увод. Сумирајући резултате филолошких анализа паратаксе и хипотаксе током XIX века, Б. Делбрик (1900) закључује да се хипотакса развија из паратаксе, што је оквалификовано као „општи став“ актуелне филолошке науке.¹ Таквом тврдњом он заобилази

---

* slobodanpavlovic@sbb.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Уп.: „Der Satz, dass die Hypotaxis aus der Parataxis entstanden sei, ist Gemeingut der Wissenschaft geworden“ (1900: 413). Овом констатацијом Б. Делбрик промовише идеје Ф. Шлегела (1808), Х. Бауера (1833), односно Е. Виндиша (1869) (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 25), антиципиране још крајем XVIII века у радовима Ј. К. Аделунга (уп. KRETSCHMER 1910: 228).

сасвим супротно становиште Х. Паула, који – полазећи од мишљења да самосталне реченице не улазе у међузависне односе, док зависне могу стећи извесну самосталност – имплицира примарност хипотаксе (уп. BÜHLER 2011 [1934]: 457).² Те су хипотезе током XX века више пута преиспитиване. Тако, на пример, П. Кречмер – следећи Делбриков суд – констатује да је за историју хипотаксе кључно то што су првобитно постојале само просте реченице, које су могле ступати у паратактичке везе, што је послужило као основа за формирање хипотаксе.³ С друге стране, В. Леман (1980: 115) истиче да ни Делбрик ни његови следбеници не дају одговор на питања како су паратактичке структуре реинтерпретиране у хипотактичке, те када се овај процес одиграо.⁴ Л. Беднарчук иде и даље истичући да је немогуће емпиријски закључити да ли се хипотакса развила из паратаксе или је пак било обрнуто (1980: 145). Ту дилему аргумендује тврдњом да се у неким савременим језицима попут грчког (MIRABEL 1963), француског (ДАВСКА-ПРОКОП 1960: 57) или пољског (WIERZBIŃSKA 1962) паратакса шири на рачун хипотаксе (BEDNARCZUK 1980: 145–146).⁵ Извесно је ипак, како примећује Ј. Гонда

² Наиме, Х. Паул две деценије пре Б. Делбрика пише: “Wenn wir nun gesehen haben, dass bei der Hypotaxe eine gewisse Selbständigkeit des einen Gliedes bestehen kann, so zeigt sich auf der anderen Seite, dass eine Parataxe mit voller Selbständigkeit der unter einander verbundenen Sätze gar nicht vorkommt, dass es gar nicht möglich ist Sätze untereinander zu verknüpfen ohne eine gewisse Art von Hypotaxe“ (1886: 121).

³ Уп.: „Es ist eine für die Geschichte der Satzgefüge fundamentale, übrigens bis auf Adelung zurückgehende Erkenntnis, daß es ursprünglich nur einfache Sätze gegeben hat und das hypotaktische Satzverhältnis aus dem parataktischen hervorgegangen ist“ (1910: 228).

⁴ Леманов суд преоштро је интониран будући да П. Кречмер (1910: 228) врло разложно тумачи асиндетске јукстапониране реченичне релације из којих су могле настати хипотактичке структуре. Наиме, он разматра следеће три могућности. 1) Друга реченица добија статус зависне према првој: *Timeo. Ne moriatur* ‘Бојим се. (Само) да не умре’, односно ‘Бојим се да не умре’ (*Ich fürchte, daß er stirbt*), где се латинско *ne* доводи у везу с немачким *daß*. 2) Прва реченица интерпретирана је као зависна према другој: *Εἰ (=εἴθε) μοί τι λίθοιο!* *Τό κεν πολὺ κέρδιον εἴη* ‘О, кад би се ти мени повиновао! То би било много боље’, односно ‘Кад би ме следио, било би много боље’ (*Wenn du mir folgst, wäre das weit besser*), где је прва реченица схваћена као услов друге. 3) Напокон, уметнута реченица може бити интерпретирана као зависна: *δράκων ... σμερδαλέος, τὸν ῥ’ αὐτος Ὀλύμπιος ἦκε φρόσδε, ... ὄρουσεν* ‘страшан змај – њега сâм Олимпијац посла на светлост дана – скочи’ (*ein schrecklicher Drache – den schickte der Olympier selbst ans Tageslicht – stürzte sich*), где се демонстратив *τὸν*, како истиче П. Кречмер (1910: 228), преображава у оно што називамо релативом.

⁵ Таква Беднарчукова аргументација није, међутим, без методолошких мањкавости будући да он резултате синтаксичких истраживања неохеленских дијалеката

(1975: 129), да у архаичним језицима,⁶ усменој традицији без утицаја ‘граматичке културе’ као и у колоквијалном дискурсу, те у децјем говору доминира паратакса.⁷ То би упућивало на онтогенетску и филогенетску примарност паратаксе у односу на хипотаксу, независно од тога да ли ће се извориште хипотаксе тражити у посебним типовима паратактичких релација или не.

Мада класична индоевропеистика дихотомији *ипаритакса* ~ *хијотакса*, односно *координација* ~ *субординација* обично приступа као универзалној синтаксичкој опозицији,⁸ комплексност овог односа долази до изражаја већ при покушају дефинисања реченичне координације. Наиме, појам координације традиционално се одређује као граматичка релација коју карактерише реципрочна синтаксичка независност повезаних клауза у сложеној реченичној структури (уп., на пример, LENMANN 1988: 182; MAURI 2008: 23). Такав приступ подразумева дефинисање паратаксе кроз опозитни однос према хипотакси, без обзира на то да ли се у центар разматрања ставља

(MIRABEL 1963) или француске прозе Алфонса Додеа (ДАВСКА-ПРОКОП 1960) уопштава за цео савремени грчки, односно француски језик, мада се ради о подацима везаним за говорни (дијалекатски) и белетристички дискурс (врло близак разговорном функционалном стилу), у којима паратакса и иначе има врло широку примену. Будући да је језик функционално хетерогена структура, ваљани закључци могли би проистећи само из синтаксичке анализе функционалностилски разноводног корпуса. Познато је, наиме, да управо научни дискурс фаворизује хипотактичке структуре.

⁶ Тако је, на пример, староенглеска поезија и проза често срочена као низ лабаво повезаних независних реченица, међу којим се може јавити везник *and* остављајући односе међу суседним реченицама неодређеним (FINEGAN 2009: 76). Позивајући се на К. И. Столеа, Х. Бирнбаум (1981: 30) истиче да се у старим скандинавским, посебно у старошведским правним списима током два столећа може пратити повлачење паратактичких структура и ширење хипотаксе, што је израз поступног овладавања расположивим синтаксичким структурама које обезбеђује писана традиција.

⁷ Према налазима М. Васиљеве и сарадника (2008: 92), у децјем се говору координиране реченичне структуре јављају од 26. месеца, од када се може пратити и развој адвербијалних, односно објекатских субординираних клауза, с тим што координиране реченичне структуре вишеструко надилазе субординиране све до 34. месеца, када долази до њиховог фреквенцијског уједначавања.

⁸ Уп. констатацију Л. Беднарчука (1980: 145): „when examining the languages of different families one can come to the conclusion that the opposition ‘parataxis/hypotaxis’ has a universal character“. Сагласно овом ставу и М. Ковачевић каже да ту опозицију „уважавају најрецентније граматике готово свих индоевропских језика, а она се очитује, у првом реду, кроз разграничење независнослужених (координираних) и зависнослужених (субординираних) реченица“ (1998: 58).

синтаксичко-семантички (логички) или пак формално-синтаксички (морфосинтаксички) критеријум одвајања координираних и субординираних реченичних структура (уп., на пример, СТЕВАНОВИЋ 1974: 780; ШВЕДОВА 1980: 615; HASPELMATH 2004: 3, 33; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 468).⁹ Иако је ово полазиште у синтаксичким описима савремених словенских језика (али и већине индоевропских) сасвим прихватљиво, оно у типолошким синтаксичким истраживањима – на која се дијахроне синтаксичке анализе све чешће ослањају (уп. ГРКОВИЋ–МЕЛДОР 2013: 59–60) – није довољно широко да обухвати сву разноликост реченичних односа у неиндоевропским језицима. Управо стога К. Леман координацију и субординацију посматра као супротстављене половине фазичног континуума на коме се нижу различити типови реченичних комплекса (1988: 184), и то 1) према степену интегрисаности клаузе у реченици (1988: 183–189), 2) према морфосинтаксичким средствима којима су клаузе исказане (1988: 189–192), 3) према степену безреченичености клаузе (1988: 193–201), 4) према типу граматикализованости управног предиката (1988: 201–204), 5) према степену испреплетености клауза (1988: 204–209) и 6) према експлицитности везе успостављене међу клаузама (1988: 210–213). Леви пол овог континуума маркиран је највишим степеном реченичне елаборације својствене паратакси, односно реченичној координацији, док супротни, десни пол одликује највиши степен реченичне компресије карактеристичан за хипотаксу, тј. субординацију (LENMANN 1988: 216). Паратакса би у том смислу била обележена реципрочном независношћу међу клаузама, недостатком уграђености, одсуством преклапања, па на крају и одсуством експлицитне формално-синтаксичке везе (као у асиндетској координацији). Развијање неких од ових особености у међуреченичним везама значи одвајање од паратактичког пола и кретање према хипотактичкој сфери фазичног континуума.¹⁰

⁹ Ополитни однос према субординацији задржан је и у формално-синтаксичком одређењу координације на основу синтагматских својстава координираних везника. Тако на пример, М. Ковачевић – позивајући се на А. М. Пешковског – сматра да у основи опозиције *координација ~ субординација* стоји језички, а не логички садржај, па суштину те опозиције тражи у „карактеристикама координираних и субординираних везника“, будући да је субординирани везник (попут предлога у предлошко-падежној синтагми) неодвојив од зависне клаузе, док је „координирани везник увијек ‘смјештен’ између независних компонената“ (1998: 11). Такав приступ, међутим, оставља отвореним дефинисање асиндетске реченичне координације.

¹⁰ Негде на средокраћу између паратактичког и хипотактичког пола нашла би се, на пример, Ван Валинова (2005: 187–188) косубординација као тип међурече-

Традиционално се веза међу координираним реченичним структурама одређује као 1) саставна или копулативна, односно конјунктивна, 2) раставна или дисјунктивна и 3) супротна или адверзативна (уп., на пример, НАСПЕЛМАТН 2004: 5–6; 2007: 22; MAURI 2008: 44–48; TORREGO 2009: 444–446). Та три типа реченичне координације у синтаксичким описима савремених индоевропских језика по правилу се не доводе у питање, мада њихов опсег може варирати од аутора до аутора, а трипартитна структура неретко се шири новим типовима.¹¹ Прве руске историјске синтаксе анализу синдетских напореднослужених реченица своде на разматрање синтаксичког потенцијала појединачних везника (уп. БОРКОВСКИЙ 1958: 94–111; СТЕЦЕНКО 1977: 147–199), али се већ од Бауеровог описа старочешке напоредносложене реченице (1960: 28–111) у словенским историјским синтаксама фокус анализе помера с везника на синтаксичко-семантички тип реченичне координације (уп. ДОГРАМАДЖИЕВА 1968: 12–76; STANISLAV 1973: 82–163). Ј. Бауер у старочешком језику

ничне везе коју одликује *синтаксичка зависност* али и одсуство *синтаксичке уграђености*, будући да је координација обележена одсуством оба ова обележја, док је субординација маркирана њиховим присуством. Тој „међузони“ припадале би и Лонгејкерове уланчане (реченичне) структуре (*chaining structures*), одвојене и од паратаксе и од хипотаксе, а својствене папуанским језицима (1985: 263–284). Мада се – гледано из перспективе савремених словенских језика – такав приступ паратакси и хипотакси може учинити као сувишно проблематизовање мање-више јасних синтаксичких односа, суочавање са старосрпским примерима типа *ѣзъ велн жѣпанъ клньн се н подѣпнсаѣ || ѣзъ кнезъ цнрославъ клньн се н подѣпнсаѣ*, у којима герунд (*кльнъ се*) улази у „паратактичку“ везу (маркирану конектором *н*) с личним глаголским обликом (*подѣпнсаѣ*) (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007: 174–187) јасно показује да синтаксичке структуре у старим словенским писменостима измичу класификационим моделима заснованим на савременим језичким фактима. Фазични паратактичко-хипотактички низ, неопходан за опис међуреченичних односа у низу неиндоевропских језика, али и у старим индоевропским језицима представља још једну потврду фазичности граматичких, односно синтаксичких феномена који се не дају уклопити у традиционалне граматичке образце ослоњене на тврду „аристотеловску“ логику (уп. РАДОВАНОВИЋ 2009: 19–26).

¹¹ Тако, рецимо, С. Дик (1968: 277–279) поред поменути три типа реченичне координације говори и о узрочним, закључним и корелативним релацијама. М. Стевановић (1974: 781–818) разматра и закључне и искључне паратактичне односе, мада констатује да су закључни односи подтип саставних, док би се искључни могли сврстати у супротне. М. Ковачевић (1998: 13) паратактичку типологију шири градационим и објаснидбеним, тј. експланативним односом. П. Пипер и И. Клајн (2013: 488–491) такође говоре о „градацијским реченицама“ обухватајући њима и координацијске односе које М. Ковачевић сврстава у објаснидбене.

разликује саставни, супротни, градациони, искључни, последични и експланаторни, односно објаснидбени координациони однос, чега се у начелу држи и Ј. Станислав у опису старословачких напоредно-сложених реченица. Е. Дограмаџијева у старословенском језику уочава саставни, супротни, раставни, мотивациони, објаснидбени, закључни и последични тип паратактичних односа.

Старосрпска паратакса није системски описана, упркос чињеници да је И. Грицкат још пре више од четири деценије указала на нека нарочита својства старосрпских везника и, односно я (1972: 92–93),¹² те да тај тип старосрпских сложених реченичних структура има изузетан значај и за дијахрона и за типолошка синтаксичка истраживања. Управо је стога овај рад посвећен анализи супротних напоредно-сложених реченица синдетског типа у најстаријим старосрпским споменицима настајалим на подручју средњовековне Србије, Босне и Дубровника од краја XII до средине XV века, што би био први у низу неколико предстојећих прилога посвећених развоју старосрпске паратаксе.¹³

2. ТИПОЛОГИЈА РЕЧЕНИЧНЕ АДВЕРЗАТИВНОСТИ. А. Маљчуков (2004: 183) примећује да клаузе везане адверзативношћу у напоредно-сложеној реченици одликује а) један или више заједничких аспеката, који чине интегративну компоненту, б) разлике у неким обележјима и б) поређење разликовних елемената. Адверзативност је одређена перспективом говорника који комбинује два пропозитивна садржаја у намери да их пореди према њиховим конфликтним својствима, независно од тога да ли они заиста постоје или их говорник из своје перспективе види као колизију (уп. DIK 1968: 277; RUDOLPH 1996: 20; MAURI 2008: 121).¹⁴ Управо се на основу типа конфликтног параметра у типолошким лингвистичким студијама издвајају три типа адверзативности, и то опозитна, корективна и контраочекивана

¹² Поред кратког осврта на паратактичке везнике који даје И. Грицкат, инспиративна су и разматрања појединачних паратактичких феномена из перспективе развоја синтаксичке транзитивности, којом се бави Ј. Грковић-Мејдор (уп. 2007: 174–187; 2013: 44–46).

¹³ Корпус овог истраживања чине 1) старосрпске повеље и писма профаног садржаја обухваћене регистром објављеним у књизи *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (Павловић 2009: 341–388) и 2) *Старосрпски роман о Троји* (SRT) сачуван у препису из XV века (уп. Ивић 1998: 60).

¹⁴ Управо у том смислу ваља схватити и констатацију П. Пипера и И. Клајна (2013: 482) да „значање супротстављености“ адверзативне реченице „зближава са градацијским реченицама“.

адверзативност (HASPELMATH 2007: 28; MAURI 2008: 122).¹⁵ Уколико се искључни, ексклузивни или ексцептивни реченични однос (уп. ПИПЕР 2013: 208–211) не третира као посебан тип реченичне координације, а такав статус му, очигледно, не додељују рецентне типолошке студије, онда би се та међуреченична релација евентуално могла разматрати као подврста адверзативности, како то ради, на пример, за старословенски језик Е. Дограмацијева (1968: 36–37).¹⁶ Адверзативност би у том смислу типолошки била рашчлањива на: 1) опозитну, 2) корективну, 3) контраочекивану и евентуално 4) ексцептивну адверзативност.

Ойозийна адверзативност подразумева сучељеност две суштински паралелне ситуације на основу једног или више диференцијалних својстава (1):

(1) *Она ради, а он седи.*

Битно обележје овог типа адверзативности јесте структурна симетрија, која се испољава кроз подударан распоред реченичних чланова, чиме се на најефектнији начин супротстављају диференцијалне компоненте двеју ситуација. Разликовна својства конфронтраних пропозиција имају или контекстуално стичу статус директних антинома (*радијии ~ седији*). Како примећује М. Хаспелмат (2004: 28), контраст међу двама ситуацијама не садржи конфликтно очекивање, па стога неки лингвисти опозитну адверзативност називају и *слабом* (уп. LURAGNI 1990: 54).¹⁷

Корективна адверзативност заснива се на оспоравању прве пропозиције супституисане другом пропозицијом као алтернативом (2):

(2) *Не сјава, НЕГО учи.*

У овом типу адверзативности укрштају се у неку руку опозитност и раставност, будући да су граматички сучељене негирана и афирмативна ситуација, а семантички – претпостављена ситуација

¹⁵ Уп. и MALCUKOV 2004: 178, односно JASINSKAJA 2010: 441 с нешто другачијим термилошким решењима.

¹⁶ У вези с овим класификационим проблемом М. Ковачевић (1998: 39) пише: „тако је навођење искључног односа као посебног типа или подтипа супротности научно оправдано ако се наводе и остали семантички типови или подтипови супротности“, чиме искључност сврстава у ред супротних односа какви су однос конфронтације, однос концесивности и однос компензације.

¹⁷ На основу примера *Наше је задуго, а њихово закратио* могло би се претпоставити да овај тип адверзативности М. Ковачевић (1998: 39) назива *односом конфронтације*.

ишчитана из прве клаузе (*он сјава!*?) и фактична ситуација изречена другом клаузом (*он учи!*),¹⁸ односно две заменљиве могућности од којих једна добија статус факта (уп. MAURI 2008: 124).

Конспраочекивану адверзативност одликује колизија изазвана оспореним очекивањем (3):

(3) *Учио је, али/а није њоложио.*

Две пропозиције овде су, дакле, комбиноване на основу имплициране премисе: *Учио је* [премиса је – *њоложиће*], *али није њоложио*. У том смислу Е. Ланг (2000: 246) закључује да је друга тврдња у супротности с претпоставком која се ишчитава или изводи из претходне информације, што значи да се ради о изворно-циљној релацији.¹⁹ Овај тип адверзативности М. Ковачевић (1998: 39) термилошки одређује као *однос концесивности*, што је сасвим разумљиво будући да пропозиција којом се имплицира претпоставка у начелу представља неадекватан узрок [*учио је*] неочекиване консеквенце [*није њоложио*].²⁰

Експедијивна адверзативност, у србистици познатија као ексклузивна или искључна супротност, представља конфронтирање целине и издвојеног дела (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 40) (4):²¹

(4) *Сви се боре, а само се он њрејушћа судбини.*

Овај тип адверзативности обично је формално обележен сучељеношћу универзалног и рестриктивног квантификатора (*сви ~ само*) чији су референти носиоци опозитних својстава (*боришћа се ~ њрејушћашћа се судбини* [$\approx$ *не боришћа се*]). Будући да су овде – као и код опозитне адверзативности – антиноми директно конфронтирани (*сви људи ~ само он; боришћа се ~ њрејушћашћа се судбини*), екцептивна адверзативност се суштински не разликује од опозитне.²²

¹⁸ *Несјавање* и *учење* не морају бити у колизији, али *сјавање* и *учење* морају јер се искључују.

¹⁹ Уп.: „Triggered by the lexical indication that a contrast must be established, the device takes the assertion rendered by the second clause as *the source* from which to look for an appropriate ASSUMPTION that meets the condition of contrast, i.e. *the target*“ (LANG 2000: 247).

²⁰ Значај контекстуалне и(ли) пресупозитивне импликатуре у адверзативности овог типа може се илустровати примером – *То је среда* [а ти и ја знамо да средом имам предавања те да стога не одлазим у посете], *али ћу доћи*.

²¹ М. Ковачевић (1998: 203–222) раздваја ексклузивност као координирану и екцептивност као субординирану категорију искључивања.

²² Како из пропозиције у којој се неко својство приписује референту означеном и(ли) одређеном универзалним квантификатором проистиче премиса да је то

при чему се једном референту приписује афирмативни, а другом негирани предикат (6–7) и б) у координираним везама предиката изречених глаголима (или перифрастичним спојевима) који имају или у датом контексту добијају статус антонима (лежати ~ крвѣ проливати, ослабѣти ~ охрѣвѣти, сѣсти ~ стојати и сл.) (8–9):

- (6) елѣна ц(а)р(н)ца разоумешѣ книгоу а мѣнелоушѣ ц(а)рѣ не знааше книгѣ (SRT 231¹);
- (7) прѣладоушѣ кра|л| н кралица тетнша г(о)|с|п(о)га нздоше прѣла неѣа, а о|т| негове|х| братѣ не хотѣ нздѣсты ннедѣнь (SRT 233²);
- (8) съда лежншѣ оу всоон любве, а дн за тебѣ доукоз ндалло н крѣвн проливало (SRT 247³), о екторе краю, застоупн тронсн мно|г|(о) ослабелн соу|т| безѣ тебѣ а грѣ|т|сн ве|л|(е) охрѣврилн се соу|т| (SRT 258⁴);
- (9) оуровѣ сѣдо|ш|(е) а нннжнн лю|д|е стоахоу оуоко|л|(о) (SRT 261⁵).

Клаузе међу којима је успостављена опозитна адверзативност одликује, с једне стране, основ поређења две ситуације као интегративна компонента и, с друге стране, један или више опонентних чинилаца, што је начелно својство свих супротних напореднословених реченичних структура (уп. МАЛСНУКОВ 2004: 183). Тако се у претходним примерима (5–9) сучељава, па тиме и пореди субјекат прве и друге клаузе, односно њихове различите активности исказане предикатима тих клауза, при чему је основ поређења као интегративна компонента идентификован семантиком сучељених глагола – глаголи оузети и дати, односно поставити и приимти подразумевају *размену* као основ поређења два агенса (5); глаголи разоумѣти и знати упућују на *схваћање именованог објекта* као основ сучељености два агенса (6) и сл. Одсуство интегративне компоненте онемогућује формирање напореднословене реченичне структуре чак и у случајевима када се између двеју независних реченица јави коективно а, које у таквим примерима нема везничку, већ делимитативну функцију (уп. ЛЕНМАНН 1974: 54) (10):

- (10) да се не продава соль нндѣ нн|д|ѣ тькло како е било з ѿра з стѣпана . по мѣстѣ|х| кѣдѣ се е продавала . а пн|с| се сна повела по|д| скѣдромѣ по роз|д|ѣствѣ х|с|вѣ тн|с|цѣ н ѿ н . ѿ н . ѿ . л|т|ѣ м|с|ца гена|р| . ѿ . н . ѿ . днѣ (Балш. 1386, № 193.18).

Осим експлицираних разликовних елемената (као директно сучељених антинома), две опозитне клаузе могу имати једну или више заједничких компоненти, које уз основ поређења као суштински интегративни фактор подижу ниво кохерентности супротних клауза у напореднословеној реченици. Тако се у примерима (5–6)

јавља исти објекат, а у примерима (7–8) иста прилошка одредба, при чему заједничка компонента не мора бити поновљена у обе клаузе.²⁵ С обзиром на то да се у позицији разликовног или заједничког елемента опозитних клауза могу јавити различити реченични конституенти, у старосрпском језику су потврђени врло разнолики профили овог типа напореднослужених реченица. Наиме, наспрам истог субјекта могу се наћи различити предикати и објекти (11) и(ли) предикати и прилошке одредбе (12), наспрот заједничког предиката јављају се различити субјекти и објекти (13) или субјекти и прилошке одредбе (14), спрам истог субјекта и предиката стоје различити објекти (15) или објекти и прилошке одредбе (16), према истом субјекту и директном објекту долазе различити предикати и индиректни објекти (17) и сл.:

- (11) такози сте н мнѣ зчинниан [...] тере мѡѣ села плѣнниан н боларе ели я дрѣге нсѣкъан (Нем. 1238–1240, № 11.7), вашъ воевода не гледавъ тоган ни|х| свеца · я ниданье нмъ ззе (Дубр. 1417, № 492.24), оури|к|шиншь оре песь|к| я соль секе (SRT 234^у), овн втеззы пнргове прнше я гра|д| оупаланше (SRT 267^г);
- (12) да се тьзи овою два лнста з овн едань лнств пр|ѣ|пншъ · я онамо з тетрагъ да се ѡ|д|ьпншъ (Дубр. 1407, № 399.14), левома роу|к|ѡ|м| лнце дераше а десном се за мь|ч| дрѣжа|ш|е (SRT 269^г);
- (13) еднь кннгъ зъель бань велики ннославъ · съ свонди боларди . я дрѣгъ кннгъ зъель николавъ тоннсьто кнезь . н оупкнна градьска (бан Нинослав 1240, № 13.28), мн нмамо дати нз наше коморе .с. тисъѣ дѣкати з дѣкатнхъ нли з сребрѣ я вше ретени кнезь никола да нма дати дрѣгъ .с. тисъѣ дѣкати (Котр. 1449, № 650.8);
- (14) записахъ три хрсѡвѣлѣ ед'на да стон з цр|с|в мн я дрѣга з венец|х| з дѣж|д|а . я третня з дѣбров'ннце (Нем. 1349, № 106.39), едень је печакнень мондъ прьстеномъ я дргн печатью великомъ (Котр. 1355, № 128.6), сню мл|с|тъ кра|л|в|с|тво мн з'н|н| да стон з дѣбровннкъ я дрѣга такаре з кѣкн кра|л|в|с|тва мн (Мрњав. 1370, № 163.25);
- (15) мн краннане . никакорѣ да дамо алыдиншаномъ . нн светъ . нн вѣкъ : я дѣбровѣтаномъ да дамо керьмъ (Одоља Прединић 1247, № 18.12), ѡ|д|ь кон скрн|н|це клзъ прѣдаа едномъ своєхъ слзга я скрн|н|цѣ прѣдаа дрѣгомаъ свомаъ слззи (Кос. 1467–1470, № 679.205);
- (16) половннъ да ти дамо съга : петъ сътъ перьперъ : н онѣзи петъ десътъ лакътъ скрѣлаата : коере тевѣ згодно бѣде : я дрѣгъ петъ сътъ перьперъ : да ти дамо до бѣнка (Дубр. 1234–1235, № 8.28), не дасте мн-хъ нь є продасте едње заа море я дрѣге камо вн хтѣни (кнез Черномир 1252–1254, № 24.9);
- (17) бѣ те є г|д|не деспоте потнлъ велнцѣмъ гп|с|твомъ я начестнлъ велнцѣмъ н вносоцѣмъ разѣмѡ|м|ь (Дубр. 1417, № 495.24).

²⁵ Могући су и случајеви у којима се исти референт јавља у обе клаузе, али у различитој функцији – у примеру (9) субјекат прве клаузе је имплицирани оријентир у прилошкој одредби друге клаузе.

Заједничка реченична компонента често је елидирана у једној или другој опозитној клаузи (14), што је израз принципа *синџаг-мајске економичности* (НАИМАН 1985) ослоњене на структурни паралелизам (тј. подударан распоред реченичних чланова), који обезбеђује несметану реконструкцију испуштеног елемента (уп. ДОГРАМАДЖИЕВА 1968: 34).

4. КОРЕКТИВНА АДВЕРЗАТИВНОСТ својствена је напоредносложеним реченицама у којима је нека ситуација оспорена кроз негирани предикат једне клаузе да би се у другој клаузи понудила алтернативна ситуација. Мада је овај тип адверзативности обележен „граматички конфликтним“ односом између једног негираног и другог афирмативног предиката, негирани предикат може бити у семантичкој опреци с афирмативним предикатом (18), али не мора (19):

(18) видндо да је запопѣдъ љтинена влахо|ц| да не гредѣ љ наше цѣсто по сооль нѣ да гредѣ дрѣгонде (Дубр. 1414, № 466.4);

(19) ѿ|т|-ога да ти не ѣдрѣжндо всега ннмала : нѣ да ти дамо бѣе испљњено (Дубр. 1234–1235, № 8.31).

У примеру (18) први негирани предикат је директно конфронтан другом афирмативном предикату и граматички и семантички будући да су оба представљена истим глаголом (*гредти*). Конфликтност сучељених клауза проистиче, дакле, из супротног односа њихових предиката, који иступају као потпуни антиноми – не *гредти* ~ *гредти*. Такве корективно адверзативне везе преклапају се с опозитном адверзативношћу управо због директне антиномије успостављене између две клаузе, што и отвара простор употреби везника *и* у сфери корективне супротности (20):

(20) ако ли би сна не било *и* кѣшн била нли веке кѣри тѣда [да се да] кѣри како синѣ (Дубр. 1413, № 461.27).

У примеру (19) негирани предикат прве клаузе представљен је глаголом чији се антоним јавља у позицији предиката друге клаузе. Ту би опречну релацију чинили глаголи *одрѣжати* ~ *дати*.²⁶ Како, међутим, негирани антоним губи опозитни напон према свом парњаку, јасно је да у примерима тог типа суштински не постоји опозиција између прве и друге клаузе обухваћене напоредносложеном речени-

²⁶ Уп. и пример – нидѣ нѣ на блнѣ да често к вадѣ дослаю нѣ нидѣ је на далеко (Бранк. 1388, № 203.3), где је први предикат сачињен од негиране копуле *нѣ* и предикатива *блнѣ*, а други од ненегиране копуле *и* и предикатива *далеко*. У опреци су дакле антоними *блнѣ* ~ *далеко*, а негирањем првог антонимског члана опрека се неутралише (*не блнѣ* ≈ *далеко*).

- прѣятель (Јован Комнин 1350, № 112.3), огледавь цр|ц|в мн · тази вса прѣва записанна и не потвори|х| нь ноше болше и крѣ|пцѣ потвр|д|ьнхъ (Нем. 1357, № 135.10), мн ваше дългове ннедне не потварамо нъ все справлямо сръчано (Бранк. 1388, № 203.5), прѣдосмо прѣ|д| юпнтера бога и не хотѣ намь сѣдн|т|(н), ноу посла на|с| прѣ|д| те (SRT 227^у);
- (22) ако голнѣ бнетачьке придоше подь рать нашъ џзетн воде · а вн нды не браннте · а заповѣгь людець да бѣдѣ тын чась вьси при тебѣ съ сорѣжыє|м|ь (Дубр. 1420, № 526.13);
- (23) да вн намь и нашѣмь не џднлн нере приалн (Дубр. 1409, № 349.12), до колѣ є насъ сѣме и ннхъ да се тѣзн двѣ кѣн не раздвонта ннкѣдаре до вѣка вѣтнега него лн да еста woboe една кѣка (Дубр. 1367, № 155.7), рел|т| мн да неке ннеднога сѣпротнв|с|тва по в|с|ошн волѣ џчнннтн него да мн ке џгакати (Кос. 1453, № 662.11);
- (24) ако сѣ разьратнтѣ съ кралѣмь рашькн · да бась не дамь · нн вашъ добнтекъ · паче да вн џхранѣ съ вьсѣмь вашнмь (бан Нинослав 1240, № 13.17), тен цѣрне нове надь твондн нн надь ннѣдн не кашн посталапъ · паче како правн wobѣтннкъ · свръзн и о|д|връзн џ всемь да є никакo нѣ нн бнло (Дубр. 1416, № 485.20);
- (25) да нды нѣ џдаке · џ комь годѣ дългъ · лнше сѣдомь · да се ншѣ (Нем. 1321, № 61.4), в|с|ака кннга да нѣ тврѣда нн да є вѣрoвана нн на єднoн правдѣ лнко wobо|м|зн нашo|м| кннго|м| да є раскндена (Бранк. 1457, № 675.22);
- (26) да нды ннкто|о| нншо не џзмѣ по слѣ нн забавн · нн властелннь цр|с|тв мн нн кра|л|вѣ в'ластелннь · да ннк'то|о| любо вь зем'ан цр|с|в мн и кра|л|вѣ · тькмо да ходє свободно (Нем. 1348, № 106.5), створи|х| н|м|ь м|с|тѣ да нды нѣ на даню царнне ннедне · нн нндѣ нн|д|ѣ џ мoшн землн тькмо да є онакон како є бнло џ цѣра џ стѣпана (Балш. 1386, № 193.10), ако се слѣтн смьрьть комоу дѣрoвчанннѣ оу землн госпо|д|ства нн · цю є негова ндннѣ да за тозн не ндла посла госпо|д|ство нн, тькмо да к|с| ономѣн комѣ га є на смьртѣн нарѣчнл (Бранк. 1445, № 647.31);
- (27) ннчнмь мн нѣсѣ о|с|талан крвнн нн дължнн рѣдѣ мн сѣ све платнлн до дьнашьнега дне (жупан Никола 1369, № 162.3);
- (28) неомте нхъ мѣнтн кере вн нѣ право соть коле с намн любовь ндате каконо мн ваше дългове ннедне не потварамо нъ все справлямо сръчано како нашнмь прннатедемь да oтправнте нхъ свръшено (Бранк. 1388, № 203.4).

Како примећује Ј. Грковић-Мејдор (2007: 211–213), лексема да се у спојевима овог типа „понекад значењски приближава емфатичкој партикули, док понекад има адјунктивну функцију“. На прелазу између адјунктивне и везничке функције (некада ближе адјунктиву, а некада везнику) стајале би вероватно и ексцептивне партикуле или прилози тькмо (уп. КОРЕЃЊУ и др. 1980: 712–714; СС 1994: 711), развѣ/разви/размѣ (уп. КОРЕЃЊУ 1973: 146; СС 1994: 568) с примарним значењем ‘само, осим, једино’²⁸ али и изворно прилошко лнко и ње-

²⁸ И за савремени српски језик лексема *само, једино* или *искључиво* у напреднословеним реченицама П. Пипер (2013: 209) одређује као партикуле, или као

гов компаратив *лише* с првобитним значењем ‘прекомерно, сувише’ (уп. КОРЕЃЊУ и др. 1980: 415; СС 1994: 307),²⁹ односно *паче* (< *орако, *ораџе*)³⁰ с изворним значењем ‘обрнуто, назад, другачије’ (КОРЕЃЊУ и др. 1980: 536–541).³¹

Уколико су и негирани и афирмативни предикат представљени истим глаголом, у другој клаузи он може бити елидиран – као уосталом и друге заједничке компоненте – у складу с принципом *синтагматске економичности* (29):

(29) да нѣ никѣрѣ нѣзда на ннаго сербанна : нн на ннаго влаха . *лише* [да јест] на самога нѣца (бан Нинослав 1240, № 13.30), да нѣсть меж|д|ѣ кра|л|в|с| мн н мею нннн ннкоа свада развѣ [да јест] право жнтнѣ како |е|с| н пр|ѣ|г|е бнло (Нем. 1334, № 78.5), нн сдѣ нню свезалѣ скрозн нню разен [сам свезал] за старн дельгѣ (Котр. 1355, № 125.22), да ндѣ платѣ |р|ннн|ц| цю ндѣ сѣ дльжнн юрѣ нн|х| нмнннѣ нѣ нѣ [имаѣе] нашн|х| властель (Дубр. 1398, № 266.15), на разлогѣ нн нѣсѣ осталн ннннѣ крнвн · тькнн [су остали] правн (Бранк. 1417, № 499.9), тон не наин видодо нсто н чкено нѣ [је видимо] мнозѣдн кнзннн како ндѣ сдо казали за вашѣ велнкѣ вѣрѣ (Дубр. 1418, № 505.22), ннедна корнсть нне ннедннн странѣ нн дрѣгон паче [је] шета н маншнна (Кос. 1454, № 665.10).³²

Клауза с негираним предикатом у корективно адверзативном реченичном низу заузима иницијалну позицију док је корективна клауза с афирмативним предикатом другопозиционирана (21–29). Промена тог редоследа изазива типолошко померање реченичног низа. Наиме, спојевн у којима је предикат прве клаузе афирмативан, а

прилоге за рестриктивно степеновање. Уколико се уз ове лексеме не јави неки везник, одговарајућа напоредносложена реченица добија статус асиндетске структуре.

²⁹ Примарно прилошко *лихо/лише* временом се значењски приближава изворним ексцептивима (уп. Даничић 1962), чије присуство у реченицама с корективном адверзативношћу недвосмислено потврђује фазичну „расплинутост“ (уп. РАДОВАНОВИЋ 2009) ексклузивне супротности.

³⁰ Уп. савремене српске прилоге *наОПАКО*, *наОПАЧКЕ*.

³¹ На адитивну употребу изворно прилошког *паче* упућивало би његово по-времено комбиновање с везницима: да га не придемѣ мегѣ насѣ ѣ кекѣ . не да бѣде свенѣ насѣ . н паче вѣсѣ югово . да затнрамѣ (Одоља Прединић 1247, № 18.28), тогазн-мѣ не потвараѣм паче н потврѣгамѣ да ндѣ к тврѣдо (Бранк. 1390, № 215.3), зѣдлн твоен · н градомѣ твонѣм да не пакостнѣ · нн плѣномѣ нн гѣсовѣ : нн очнвѣсть нн таемѣ : нѣ паче да ндѣ прѣдѣдо · тако н самѣмѣ намѣ (Дубр. 1234–1235, № 8.23), азѣ прѣжде мене бнвшннхъ господѣ не потворнхъ нѣ паче потврѣднхъ (Бранк. 1445, № 647.41).

³² Овде би спадали и примери типа – клннемѣ се тебѣ гнѣ кралю [...] без всаке нѣжде : нѣ [се клнемѣ] свонѣмѣ хтѣннѣмѣ : н своовѣ воловѣ (Дубр. 1234–1235, № 8.2), где је негација исказана предлогом *безѣ*. Замена тог предлога комитативним сѣ захтевала би негирање глагола *клѣти*.

друге негиран припадају опозитној адверзативности уколико је успостављен директан антиномијски однос између афирмативног и негираног предиката (30):

- (30) ЗА ВАШЪ ДРАГЪ ЛЪБОВЪ ДАНТЕ МН ДОБРЪ ДННАРЕ Я НЕДОНТЕ МН ЗАЪ ДННАРЕ ДАВАТЬ (Нем. 1320, № 59.3).

Ако се антиномијски однос не успоставља директно између афирмативног и негираног предиката, већ индиректно између афирмативног предиката прве клаузе и спорне ситуације ишчитане из друге клаузе с негираним предикатом, напореднослужени реченични спој може бити интерпретиран пре као неадверзативна објаснидбена, односно експланаторна реченична веза (где се другом клаузом додатно образлаже садржај прве) него као адверзативни низ (у коме је прва клауза корекција оног што се ишчитава из друге клаузе с негираним предикатом). На то указује и чињеница да се у таквим везама може јавити и везник я (31) и везник и (32), али не најчешћи корективни везник нь/ноу:³³

- (31) ПОДАНТЕ ГА И НЕ ЗАДРЪЖЕТЕ АКО ВИ ТКО ЗА НЪ ШЗНИЦЕ (Нем. 1352, № 114.5), ПОДАНТЕ МЪ ГА И МОЛО ВА|С| ВЛА|С|ТЕЛЕ НЕДОНТЕ ГА ДРЪЖАТИ (Радосав Повић 1368, № 157.9);
- (32) ДА ТРЪГЪЮ И ХОДЕ СВОБО|Д|НО Ш КЮКИ ЦР|С|ВА МН И Ш ГРАДОВЪ|Х| И ПО ТРЪГОВЪ|Х| И ПО ЗЕМЛН ЦР|С|ВА МН · Я НИКТО ДА ИМЪ НЕ ИМА ЗАБАВНИИ (Нем. 1360, № 140.8), ВЪЗ|Д|А СЪ СЪСЪДОВААН С НАМН Ш ВСАКОН ДОБРОТИ · Я НОВЦІННЪ НИКЪДА НЕ ПОВДНГАН (Дубр. 1416, № 485.13).

4. КОНТРАОЧЕКИВАНА АДВЕРЗАТИВНОСТ одликује напореднослужене реченице у којима је ситуација исказана (по правилу) другом клаузом опречна према очекивању које проистиче из прве клаузе и(ли) ширег контекста (33):

- (33) ЗА ПРЪВЕ ГОСПОДЕ НЪСЪ ННИ ТРЪГЪ НЪЗЪ СРЪБАЛЛА НЪЗНОСНАН РАЗДЪ КОЖЕ ВОСКЪ И СИРЕНЬЕ [па је очекивано да сада НЕ НОСЕ сребро и злато] Я СЪДН НОСЕ СРЕБРО И ЗЛАТО (Дубр. 1417, № 492.38).

Док је опозитна адверзативност заснована на директној сучелности две клаузе као антиномима [+ ДИРЕКТ], а корективна адверзативност на директној семантичкој конфронтацији негираног и афирмативног предиката или пак на индиректној супротстављености

³³ Индикативан је и факат да се везник я јавља 5 пута чешће у напореднослуженим реченицама у којима је „корективна“ клауза на првом месту, а клауза с негираним предикатом на другом, него у реченицама са супротним распоредом тих клауза.

спорне ситуације (ишчитане из клаузе с негираним предикатом) и неоспорене ситуације исказане клаузом с афирмативним предикатом [± ДИРЕКТ], у контраочекиваној адверзативности конфликт произилази из индиректне сучељености имплициране, очекиване претпоставке и неочекиване консеквенце [– ДИРЕКТ]. Конфликтност контраочекиване адверзативности почива, дакле, на оспорености једне имплицитне премисе (уп. MAURI 2008: 144).

Међу старосрпским клаузама повезаним контраочекиваном супротношћу регистровани су везници *а* (59,27%) (34), *и* (20,37%) (35), *аи* (5,55%) (36), *н/ноу* (3,7%) (37),³⁴ те партикула *да* (11,11%) у адјунктивној функцији (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 211–213) (38):

- (34) послахъ мног[ω] крати с одкѣпомъ да поасъ да а он мн га неке датн (кнез Вратко 1352, № 115.5), кере намъ је кнезъ писалъ да је дльжьнь нана · ѿ · лнтаръ а вн се сте посеган за · кѣз · (Дубр. 1388, № 207.7), јес шесть годнщъ да је тѣн лнстѣ писанъ а прѣво за нь нѣсмо нншор чѣлн (Дубр. 1418, № 504.32), г[д]нъ херцегъ сконча се н прн[д]нѣ сеган свѣта а мн кнезъ н влѣстеле дѣброва[т]ци безъ сннсова гостѣства мѣ нн ннхъ добрѣхъ людн кое бн посланн мѣсто себе не отворнсмо ре[т]нннн тестаде[н]тѣ (Дубр. 1466, № 680Б.11);
- (35) послахъ къ вамъ вратнте мн н не дасте нншаре нь пате га продасте (кнез Черномир 1252–1254, № 24.7), тѣда ваша дрѣва польгъ ннхъ гредѣ на ны н мѣ ѣ томъ нѣмамо гнѣва на вы (Ђура Качић 1243–1276, № 32.3), вн добрѣ знате како давате црквѣ еросалнм[с]кон на годнще по пе[т] сътъ перьперь · н нѣсте ндѣ даан · ω[д] внетьке рати (Лаз. 1388, № 205.3);
- (36) бѣше ωправнлъ се да поге да мѣ гп[с]тво [т]н по твоен м[с]тн ωправн како сн ωбѣтовалъ · аи га нанде велнка болѣстѣ ω[д]н ногѣ те[р] не море понти (Дубр. 1415, № 483.17);
- (37) мого[х] се ωсветннн на местѣ нѣ не хтехъ какω да не нзгѣблѣ дель племеннтωга гра[д] дѣбровннка (Иван Каруч 1411, № 423.10);
- (38) ннѣдѣ не морема н[м] заповндѣтъ ωскѣнь дѣбровннка · да лѣте · да за вашѣ велнкѣ любовъ мн-х[с] звасмо к намъ н го[в]рнсмо н[м] ω[д] насъ н мно[г] нхъ молнсмо јада бн хотѣлъ · кон ω[д] ннхъ покн (Дубр. 1397, № 252.7), ннгдаре намъ нѣсѣ пр[ѣ]творн[д] да ето съде гп[с]г[с]е чѣлн смо керъ је соль доведена ѣ новн на сѣторннѣ · да се тѣзи продае н този ѣвндевъ много се почѣднсмо (Дубр. 1397, № 257.8).

Ситуација којом се имплицира оспорена претпоставка може бити схваћена и као неадекватан узрок ситуацији која је у опреци с том претпоставком – за прѣве госпoде нѣсѣ ннн трѣгъ нзъ срѣбалла нзъноснлн размѣ коже воскъ н снренъе а сѣдн носе срѣбро н злато [← МАДА за ѣрве го-

³⁴ Прасловенски везник **i*, потврђен у свим словенским језицима, најчешће се доводи у везу с индоевропским **ei*, првобитно локативом једине од демонстративног **e* (ЭССЯ 8: 167). Везник *аи* настаје као спој прасловенског везника **a* и партикуле **i*.

сїоде нису другу робу из Србије износили осим кожу, восак и млеч, сада носе сребро и злато] (Дубр. 1417, № 492.38). Таква интерпретација показује да прва клауза у контраочекиваној адверзативној релацији има концесивни потенцијал, а тиме и прагматички значај будући да експлицирањем „неадекватног узрока“ реална ситуација (*сада носе сребро и злато*) стиче знатно већу комуникативну тежину (уп. КОВАЏЕВИЋ 1992: 74).

Мада је импликатор оспорене претпоставке (тј. еквивалент концесивне клаузе) по правилу у иницијалној позицији, у готово сваком тринаестом примеру (7,6%) он заузима друго место у контраочекиваној адверзативној релацији (39):

- (39) пишете за пира хашчнкѣ · да мѡ ѡинни м|с|тъ кра|л|в|с| мн да вн знате · колнок є мьнѣ тьзи пиро ѡинннѣ [зла] [← пишете за Пира Хашчића да му учини милост краљевство ми *МАДА знаише колико је мени ѿај Пиро учинио (зла)*] (Нем. 1303, № 49.2), коєко|д|а петарь [...] свеца тен наше трьго|в|це · н нмањє нмѣ ѡбѡзе · я ваша велнокость добро зна керь нмадо ѡ повелн сѣопотнѡшѣмь родителе|м| гп|с|тва тн записано [...] да се мегю ѡвѡ|м|ѣ сѣде [← војвода Петар свеца те наше трговце и одузе им имовину *МАДА ... у ѿовељи свейо-ѿочившега родишеља госїодсїва ѿи имамо заїсано да се (наши ѿрговци) међу собом суде*] (Дубр. 1417, № 492.16).

5. ЕКСЦЕПТИВНА АДВЕРЗАТИВНОСТ ДЕФИНИСАНА ЈЕ КОНФЛИКТНОШЋУ СИТУАЦИЈЕ СВОЈСТВЕНЕ ЦЕЛИНИ И ОНЕ ПРИПИСАНЕ ИЗДВОЈЕНОМ ДЕЛУ (40):

- (40) да нмѣ се да вѣдѣнне трьмн мѣсецн како си догѡ трьжњннцн нхѡ ѡ|т|нтн ѡ градѣ сѣ всѣмь свонмь · я да даю кралекѡствѡ мн на годнше · двѣ тнѡщн перѡперь (Нем. 1277–1281, № 37.7).

Тако се у примеру (33) конфронтира ситуација ѡ|т|нтн сѣ всѣмь свонмь [≈ однети све своје] и дати двѣ тнѡщн перѡперь, утолико што се целини (одређеној универзалним квантификатором *всѣ*) приписује *одношење*, а издвојеном делу (идентификованом бројним квантификатором) *давање*. Директна сучељеност експлицираних ситуација [+ ДИРЕКТ] примерима овог типа даје статус опозитне адверзативности.

Осим везника *я* (40), међу старосрпским клаузама сучељеним екс-клузивном супротношћу може се јавити и ексцептивна партикула или прилог *тъкьмо*, пре у адјунктивној него у везничкој функцији (41):

- (41) да гре|д| пе|ѣ|з-ем'лю цр|с|к мн н кра|л|вѡ свокодно без-абакѣ · тъкьмо ѡрѡжнѣ да не носѣ нн ѡ бѡгаре · нн ѡ басаравиннѡ зем'лю · нн на ѡгрѣ · нн ѡ боснѡ · нн ѡ грьке · нн нмадо како любоѡ ѡ тѡгю землю (Нем. 1348, № 106.9).

Напокон, и напоредносложене реченице чија прва клауза има негирани предикат, док друга (било елидирана било неелидирана)

садржи ексцептив *тъкмо* (42), *разѣѣ/разѣи* (43), *лико/лише* (44) и сл. могу бити третиране и као изрази ексцептивне адверзативности:

- (42) да не познѣа сръбннѣ доубровчаннина на сѣдѣ никако . тъкмо прѣ|ѣ|дѣ онеи сѣдне [нека не позива Србин Дубровчанина на суд нигде осим/него пред оне судије] (Бранк. 1387, № 196.16);
- (43) тизн поротѣци да нѣсоу колѣни нникаго оудирити . разѣѣ да оправе . нан пакы да охриѣе (Нем. око 1395, № 121.13r);
- (44) да нѣмъ нѣ сѣдаѣ . ѣ колѣ годѣ дльгѣ . лишѣ сѣдомѣ . да се ниѣѣ (Нем. 1321, № 61.4).

Чињеница да се ексцептивна адверзативност може тумачити као опозитна (40–41) или као корективна (42–44) показује да она нема типолошки стабилан статус у оквиру адверзативности.³⁵

6. КА СИНТЕЗИ. Анализа старосрпских писаних споменика у начелу потврђује релевантност рецентних типолошких описа реченичне адверзативности (уп. MALCUKOV 2004: 178; HASPELMATH 2007: 28; MAURI 2008: 122). Рашлањеност ове семантичке категорије – према врсти антиномије која се остварује између ситуација представљених сучељеним клаузама – на опозитну, корективну и контраочекивану супротност испољава одговарајуће назнаке и на формалном плану, и то не толико кроз децидиран избор одговарајућег везника или адјунктива колико кроз фреквенцију њихове употребе у сваком од наведених типова.³⁶ Грађа јасно показује да нема типолошког основа за издвајање ексцептивне адверзативности као по-

³⁵ Ваља напоменути да се ексцептивност може остварити и изван адверзативности, па и изван паратаксе (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 203–222; ПИПЕР 2013: 206, 209–213), што показују примери предлошко-падежних конструкција с ексцептивним *разѣѣ* или зависнослужених реченица с везничким спојевима *разѣѣ* *ѣо*, *разѣѣ* *къда* и сл.: село с' селомѣ да пасѣ коудѣ едно село тоудѣ и дрѣго разѣѣ забѣлѣ законитнѣхъ (Нем. око 1395, № 121.4v), дрѣжатн ѣ : бѣзѣ вѣсакѣ зѣлѣдн : разѣѣ ѣо дн кто : да своѣѣ воловѣ поклѣнѣ (бан Кулин 1189, № 1.10), и онѣдѣ да нѣ нашнѣхъ владавѣѣцѣ нн сѣдѣ разѣѣ къда хошѣ вѣлѣкѣслава (Котр. око 1323, № 62.3).

³⁶ У савременом српском формална рашчлањеност је нешто јаснија, па би тако, према налазима К. Маури (2008: 312–321), овом трипартитном семантичком односу одговарали везници *a ~ него/већ ~ али*. У осталим словенским језицима формална рашлањеност је нешто мање очигледна, па се у руском и бугарском јавља однос *a ~ a ~ но*, у белоруском, чешком, пољском *a ~ ale/ale ~ ale/ale*, а у украјинском *ша ~ але ~ але*. Српском језику типолошки би у том смислу био ближи, на пример, румунски однос *iar ~ ci/dar ~ dar/însă*, односно италијански *e/mentre ~ ma/bensi ~ ma/però*. Мада се типолошким анализама може приговорити занемаривање детаља, оне ипак доприносе сагледавању основних праваца језичког кретања, али и дијатопије тог кретања.

себног типа напореднословених реченичних односа јер није регистрован ниједан пример реченичне супротности који би био искључиво ексцептиван, а не би се могао интерпретирати као опозитан или корективан.

Дистрибуција везника и примарних прилога, односно партикула – чија је употреба на граници адјунктивности и конективности – могла би се табеларно представити на следећи начин:

	опозитна адверзативност	корективна адверзативност	контраочекивана адверзативност
а	100%	4,54	59,27%
њ/ноу		41,67%	3,7%
и			20,37%
ааи			5,55%
неѐ/него		3,02%	
да		1,51	11,11%
тѝкѝо		18,95%	
патѝ		15,91%	
развѝ/размѝ		10,61%	
лнѝо/лнѝе		3,79%	

Како табела показује, опозитну адверзативност (коју одликује директна опонираност ситуација исказаних сучељеним клаузама) у напореднословеним реченицама прати везник а. Корективна адверзативност (у чијој је основи директна или индиректна конфронтираност прве клаузе с негираним предикатом и друге с афирмативним) конективно је препознатљива првенствено кроз везник њ/ноу, који се може јавити и у домену контраочекиване адверзативности, али тек у приближно сваком 27. примеру. Диференцијални везник корективног контраста је неѐ, односно етимолошки сродно него, које ће се временом стабилизovati као доминантан конективни показатељ овог типа реченичне сучељености у српском језику. Осим тога корективна супротност обележена је високим присуством примарно ексцептивних партикула и(ли) прилога, односно изворних прилога којима се означава мимоилажење или супротан смер тока сучељених ситуација, при чему је врло тешко утврдити да ли те лексеме имају адјунктивну или везничку функцију. Мада је у контраочекиваној адверзативности (коју одликује индиректна конфрон-

тираност сучељених клауза) најчешћи везник *а* (који је и апсолутни конективни пратилац опозитне супротности), у сваком 18. примеру јавља се диференцијални везник *али*, иначе препознатљиви маркер контраочекиване антиномије у савременом српском језику.

За сагледавање статуса сваког појединачног везника (изузимајући она лексичка средства која могу бити схваћена и адитивно, а која су доминантно везана за корективну адверзативност) корисно је табеларно представити њихову учесталост:

<i>а</i>	<i>њ/ноу</i>	<i>и</i>	<i>нере/него</i>	<i>али</i>
65,76%	26,03%	5,02%	1,82%	1,37%

Везници *него*, *нере* везани су за корективну адверзативност, везници *и*, *али* за контраочекивану, везник *њ/ноу* за корективну и контраочекивану, док је дистрибуција везника *а* мање-више слободна, с тим што се он у сфери корективне адверзативности доминантно везује за оне релације које могу бити протумачене и као опозитна и као корективна супротност, тј. за напоредносложене реченице у којима је негирани предикат прве клаузе директно конфронтиран афирмативном предикату друге клаузе.³⁷

Цитирана лијерајџура

БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович. *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*. Москва: Академия наук СССР, 1958.

ГРИЦКАТ, Ирена. *Актуелни језички и њексџолошки џроблеми у сџарим срџским ћирилским сџоменицима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1972.

ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Сџиси из истџоријске лингвистџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Истџоријска лингвистџика. Когнитивно-џиџолошке стџудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.

³⁷ Ваља имати на уму да је старосрпски везник *а*, упркос чињеници да је доминантан у сфери адверзативности, регистрован и у неадверзативним реченичним низовима (као делимитативно реченично средство или као саставни везник).

- ДАНИЧИЋ, ЂУРА. *Рјечник из књижевних сјарина српских. I–III* [репринт]. Граз: ADEVA, 1962.
- ДОГРАМАДЖИЈЕВА, ЕКАТАРИНА. *Структура на старобългарското сложено счинено изречение*. София: Българската академия на науките, 1968.
- ЕРСЈ: АЛЕКСАНДАР ЛОМА (ур.). *Етимолошки речник српског језика*. 1–. Београд: САНУ, 2003–.
- ИВИЋ, ПАВЛЕ. *Преглед историје српског језика* [Целокупна дела VIII]. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, МИЛОШ. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, 1998.
- КРЕЙДЛИН, ГРИГОРИЈ ЕФИМОВИЧ, ЕЛЕНА ВИКТОРОВНА ПАДУЧЕВА. „Значење и синтаксическе својства сојуза а.“ *Информационни процеси и системи* № 9 (1974): 31–37.
- ПАВЛОВИЋ, СЛОБОДАН. *Сјаросрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ. „Граматика и ексцептивност у српском и другим словенским језицима.“ *Зборник Мајнице српске за славистику* 83 (2013): 199–215.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ, ИВАН КЛАЈН. *Нормативна грамика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РАДОВАНОВИЋ, МИЛОРАД. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- СС: РАЛЯ МИХАЙЛОВНА ЦЕЙТЛИН, РАДОСЛАВ ВЕЧЕРКА, ЭМИЛИЯ БЛАГОВА (ред.). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык, 1994.
- СТЕВАНОВИЋ, МИХАИЛО. *Савремени српскохрватски језик (Грамаички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1974.
- СТЕЦЕНКО, АЛЕКСЕЈ НИКИТИЧ. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа, 1977.
- ШВЕДОВА, НАТАЛИЈА ЈУЛЈЕВНА (гл. ред.). *Русская грамматика. Том 2. Синтаксис*. Москва: Наука, 1980.
- ЭССЯ: ОЛЕГ НИКОЛАЕВИЧ ТРУБАЧЕВ (ур.). *Этимологический словарь славянских языков*. 1–. Москва: Академия наук СССР/РАН, 1974–.
- BAUER, Heinrich. *Vollständige Grammatik der neuhochdeutschen Sprache. Fünfter Band*. Berlin: G. Reimer, 1833.

- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Československá akademie věd, 1960.
- BEDNARCZUK, Leszek. “Origin of Indo-European Parataxis.” Paolo Ramat (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax* [Proceedings of the Colloquium of the Indogermanische Gesellschaft, University of Pavia, 6–7 September 1979]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980, 145–154.
- BIRNBAUM, Henrik. “Notes on Syntactic Change: Cooccurrence vs. Substitution, Stability vs. Permeability.” Jacek Fisiak (ed.). *Historical Syntax*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers, 1981, 25–45.
- BLAKEMORE, Diane. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford – New York: Basil Blackwell, 1987.
- BÜHLER, Karl. *Theory of Language. The Representational Function of Language* [Translated Donald Fraser Goodwin]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011.
- DĄBSKA-PROKOP, Urszula. *Le style indirect libre dans la prose narrative d’A. Daudet*. Kraków: Uniwersytet Jagiellonski, 1960.
- DELBRÜCK, Berthold. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Dritter Theil*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1900.
- DIK, Simon. *Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics*. Amsterdam: North-Holland, 1968.
- FINEGAN, Edward. “English.” Bernard Comrie (ed.) *The World’s Major Languages* [Second Edition]. London – New York: Routledge, 2009, 59–85.
- GONDA, Jan. *Selected Studies. Indo-European Linguistics*. Leiden: E. J. Brill, 1975.
- HAIMAN, John. *Natural Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- HARRIS, Alice C., Lyle CAMPBELL. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HASPELMATH, Martin. “Coordinating Constructions: An Overview.” Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 3–39.
- HASPELMATH, Martin. “Coordination.” Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Volume II: Complex Constructions* [Second Edition]. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 1–51.
- JASINSKAJA, Katja. “Corrective Contrast in Russian, in Contrast.” *Oslo Studies in Language* 2/2 (2010): 433–466.
- KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky, koncové partikule*. Praha: Československá akademie věd, 1973.

- KOPEČNÝ, František, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd, 1980.
- KOVAČEVIĆ, MILOŠ. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992.
- KRETSCHMER, Paul. "Sprache." Alfred Gercke, Eduard Norden, (Hrsg.): *Einleitung in die Altertumswissenschaft. I Band*. Leipzig – Berlin: B. G. Teubner, 1910, 131–232.
- LANG, Ewald. "Adversative Connectors on Distinct Levels of Discourse: A Re-examination of Eve Sweetser's Three-level Approach." Elizabeth Cooper-Kuhlen, Bernd Kortmann (eds.). *Cause, Condition, Concession, Contrast. Cognitive and Discourse Perspectives*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 235–256.
- LEHMANN, Christian. "Towards a Typology of Clause Linkage." J. Haiman, S. A. Thompson (eds.). *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988, 181–225.
- LEHMANN, Winfred Philip. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin – London: University of Texas Press, 1974.
- LEHMANN, Winfred Philip. "The Reconstruction of Non-Simple Sentences in ProtoIndoEuropean." Paolo Ramat (ed.). *Linguistic Reconstruction and IndoEuropean Syntax* [Proceedings of the Colloquium of the Indogermanische Gesellschaft, University of Pavia, 6–7 September 1979]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980, 113–144.
- LONGACRE, Robert E. "Sentences as Combinations of Clauses." Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Complex Constructions* [First Edition]. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 235–286.
- LURAGHI, Silvia. *Old Hittite Sentence Structure*. London – New York: Routledge, 1990.
- MALCHUKOV, Andrej. "Towards a Semantic Typology of Adversative and Contrast Marking." *Journal of Semantics* 21 (2004): 177–198.
- MAURI, Caterina. *Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2008.
- MIRAMBEL, Andrée. "Dialects néohelléniques et syntaxe." *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 58/1 (1963): 85–134.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte* [Zweite Auflage]. Halle: Max Niemeyer, 1886.
- RUDOLPH, Elisabeth. *Contrast. Adversative and Concessive Expressions on Sentence and Text Level*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1996.

- SCHLEGEL, Friedrich von. *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Altertumskunde*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1808.
- SRT: Allan Ringheim. *Eine altserbische Trojasage. Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague, 1951.
- STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka. Syntax 2*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973
- TORREGO, Esperanza M. “Coordination.” Philip Baldi, Pierluigi Cuzzolin (eds.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax. Volume 1: Syntax of the Sentence*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009, 443–487.
- VAN VALIN, Robert D. *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- VASILYEVA, Marina, Heidi WATERFALL, Janellen HUTTENLOCHER. “Emergence of Syntax: Commonalities and Differences across Children.” *Developmental Science* 11/1 (2008): 84–97.
- WIERZICKA, Anna. “Hipotaksa i konstrukcje nominalne w rozwoju polszczyzny.” *Pamiętnik Literacki* 53 (1962): 195–216.
- WINDISCH, Ernest. “Untersuchungen über den Ursprung des Relativpronomens in den indogermanischen Sprachen.” *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik* II (1869): 201–419.

Слободан Ј. Павлович

ПРОТИВИТЕЛЬНЫЕ СЛОЖНОСОЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ XII–XV ВЕКОВ

Резюме

В настоящей работе рассматриваются противительные отношения на уровне сложносочиненного предложения на материале древнесербской письменности XII–XV веков. Общим (инвариантным) значением категории адверсативности на этом уровне является сопоставление ситуаций выражаемых клаузами. Соотношение между двумя сравниваемыми ситуациями может быть различным по типу конфликта. Согласно типологическим описаниям рассматриваются три типа противительности: 1) оппозитивная противительность, где непосредственно сравниваются две различные ситуации с помощью лексических (языковых и контекстуальных антонимов) и грамматических средств (*Я работаю, а ты спишь*), 2)

корригирующая противительность, в которой для говорящего важно подчеркнуть несоответствие между первой отрицаемой и второй бесспорной ситуацией (*Олег ездил не в Москву, а в Одессу*) и 3) неожиданная противительность, подчеркивающая контраст между недостаточным или отвергаемым основанием и неадекватным следствием (*Я окликнул его, но он не оглянулся*).

Ключевые слова: древнесербский синтаксис, оппозитивная противительность, корригирующая противительность, неожиданная противительность.